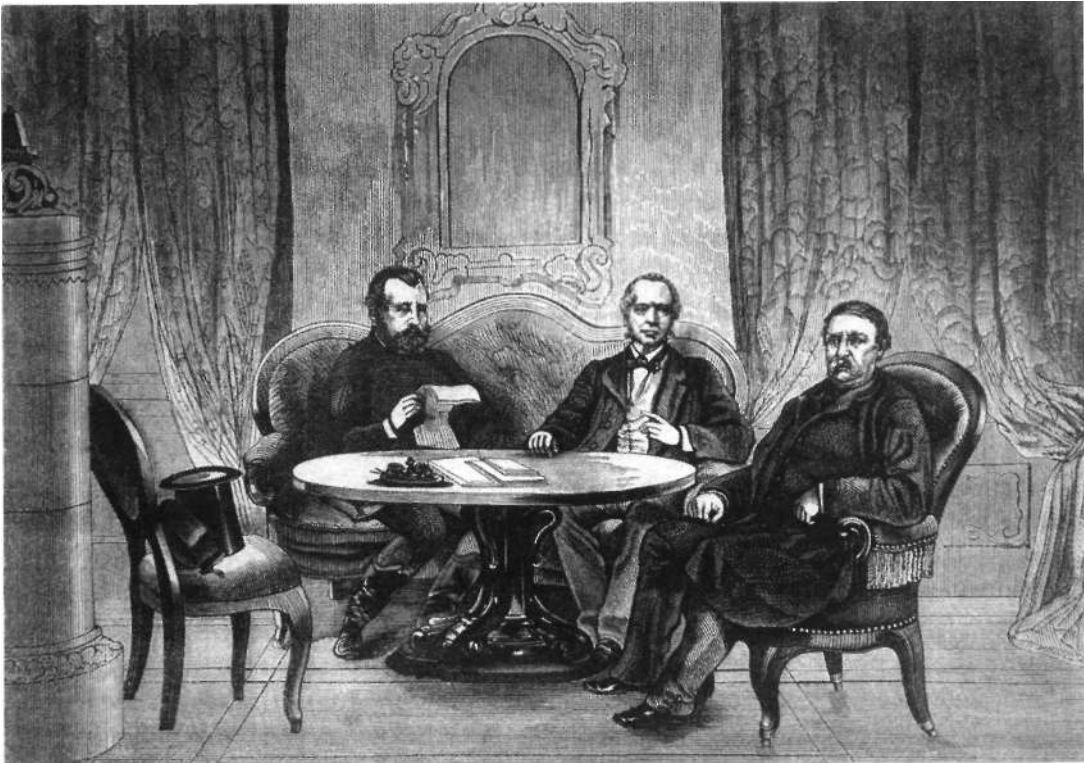

Szigethy István

Az élő Deák hazai és nemzetközi utóélete

Mint Szigethy Antalnak, Deák Ferenc első ösztöndíjasának, majd 1847-48-ban a zalai követek jurátusának családtagja, többszörösen is megszólítva érzem magam a jeles évforduló alkalmából. Úgy is, mint jogász, aki nyolc évet maga is eltöltött - mai zalai szabadelvűként - a közélet sűrűjében. Úgy is, mint aki mindezek tapasztalatai alapján a pozitív közélet gyakorlati, pszichológiai, etikai lehetőségeiről szóló könyvének címlapján hangsúlyozta: „Deák és Jung nyomában”.

Mostanában több politikus hivatkozott arra a legkülönbözőbb „színekben”, hogy Deákot tartja példaképének. Ez üdítő jelenség eldurvult közéletünkben, akkor is, ha általában csak a megegyezésre, kompromisszumra való készségét emelték ki. Deák azonban ennél sokkal többet mondhat nekik és valamennyiünknek: olyan közéleti stílus életképességét igazolta, amely valóban társadalmunk alkotóerejének összehangolását szolgálja az önző, személyeskedő, a másikat letaposni, kirekeszteni próbáló, nagyhangú - végeredményében mégis elsősorban önpusztító, kudarcra ítélt próbálkozások helyett. Deáknak ezért nemcsak a kiegyezésre való hajlandósága, de egész életműve példa kell, hogy legyen mindenkori közéletünk számára.

Majláth György kancellár, Ferdinánd Beust külügyminiszter és Deák Ferenc a kiegyezésről tárgyal az Angol Királynő Szállóban 1866-ban
Fametszet 1876

„Ars politicá”-jának különösen két összefoglalását írnám elő kötelező olvasmányként bárkinek, aki közösségi ügyekkel kíván foglalkozni: a jelentős mértékben tőle származó Ellenzéki Nyilatkozatot és a kossuthi Kasszandra-levéltre adott válaszát.

Ha Deákot nemcsak mint történelmi személyiséget vizsgáljuk, hanem mint ma is hatni képes - azaz jelenleg is „élő” - embert, akinek eredményességét a tizenkilencedik század utolsó harmadának közéleti, gazdasági, kulturális sikerei igazolják, akkor egyértelművé válik, hogy műve nem zárult le biológiai halálával: beállítódása, gondolkodása, segítsége, példája legalább annyira időszerű napjainkban, mint mikor még közvetlenül alakíthatta hazánk sorsát.

De nemcsak a miénkét. Tapasztaltam, hogy nemzetközi utóhatása itthon alig ismert, ezért főként erről kívánok beszélni. Témámat először *A négyszínű ember - hajnali gondolatok a pozitív közéletéről Deák és Jung nyomában* című könyvemben vázoltam föl, majd fontos további információkat kaptam W. Farkas Lászlótól - aki írországi élményeiről tájékoztattott -, az Ír Köztársaság budapesti nagykövetségétől, különösen pedig az utószóából, melyet Szentesi Zöldi László írt Arthur Griffith könyvének - közel száz év késéssel végre megjelent - magyar fordításához. Köszönöm segítségüket, beszélgetéseinket. (2003 elején Kabdebó Tamás fordításában megjelent az ír első, 1904-es kiadás szövege is, kiadó: epl editio plurilingua.)

*

Az emberek többsége a huszadik század kapcsán vérfürdőire, tömeggyilkosságaira: két világháborúra, véres forradalmakra, nukleáris fenyegetettségre, Auschwitzra, a Gulagra, Hirosimára - általában az erőszak minden képzeletet felülmúló tombolására gondol. Mégis sokkal kevésbé látványos folyamat, az erőszak nélküliség térnyerése vezetett el 1904-től a döntő, 1989-91-es békés nemzetközi fordulathoz: a világ kettéosztottságának megszűnéséhez. Ez a huszadik század igazi, előre vivő története: a pozitív emberi viselkedés az erőszakkal szemben legalábbis időlegesen diadalt aratott. E nemzetközi folyamat egyik gyökere pedig igazolhatóan visszanyúlik éppen Deák Ferenchez.

A világ még bizonytalanodik, hogyan éljen napjaink kivételes lehetőségeivel, hogyan induljon el új útján ebben a példa nélküli történelmi - vagy Fukuyama kifejezésével „a történelem vége” utáni - korban.

Van ehhez mondanivalónk. Gondoljuk végig: hazánk milyen szerepet játszott eddig is e folyamatban. Már csak azért is, hogy eredményeink öntudatával lépünk Európa közösségébe. Kulcskérdés, hogy mennyiben tudatosítjuk, éljük át a teljesítményeink által igazolt értékeinket, mennyire vagyunk képesek ebből öntudatot, erőt meríteni a jövőre is, hogy cselekvően, belsőleg meghatározottan álljunk helyt ebben a feltartóztathatatlan folyamatban - vagy ijedünk meg a külsődleges elemektől, és esetleg azt véljük megmaradásunk lehetséges formájának, ha törékeny csigaházunkba próbálunk menekülni. Amivel elásnánk bennünk rejlő lehetőségeinket, a forgatásra kapott nem kevés krisztusi tálentumot.

E folyamatban hazánk az elmúlt másfél évszázadban háromszor hívta fel magára a világ figyelmét. Először 1848 tavaszán fegyveres konfliktus nélkül teremtettük meg az önálló, polgári, modern állam kereteit - miközben a forradalmi Európában sokfelé dörögtek a fegyverek. Már a 12 pontot ez vezette be: „*Legyen béke, szabadság, egyetértés.*” Az erőszakmentesség másféle változatával, a passzív ellenállással 1867-re megkötöttük a kiegyezést. Másodszor az 1956-os békés tüntetésekkel vontuk magunkra a világ figyelmét, harmadszor az 1989-es határnyitással. Mindhárom alkalommal jelentős mértékben befolyásoltuk a világtörténelmet, példánkval hozzájárultunk az erőszak nélküli politizálás gyakorlati sikeréhez. Az sem lehetett véletlen, hogy éppen nálunk következett be így ez a három esemény. Ez szerintem a magyar történelem legértékesebb hagyománya - akkor is, ha egyesek szívesebben beszélnek „vitézi erényeinkről”.

*

A XIX. század magyar történetében, a nemzeti függetlenségért, önazonosságért folytatott küzdelmünkben végigvezethetjük az erőszak nélküli és az akár erőszakot is alkalmazó gondolkodásmód, konkrét módszerek ütközését is. Történelmi tény: végül a belső és külső realitásokkal számoló, megvalósítható megoldást a kiegyezés kompromisszuma hozta meg. Ami nem sikerülhetett 1849-ben a túlerő ellen a tavaszi hadjárat vitézségével, gyakran önfeláldozásig eljutó közösségi érzésével sem, azt - ha nem is teljes mértékben - erőszak nélkül elértük.

Győzelmünkben meghatározó szerepe volt Deák Ferencnek. Az ő békés, higgadt, kiegyensúlyozott egyénisége mindig is harmóniára törekedett, a másik fél megértésére, ami bármilyen valódi kompromisszum előfeltétele. Az erőszaktól pedig nemcsak irtózott, morálisan vetette azt el, de pragmatikusan sem tartotta alkalmas eszköznek a vitás kérdések megoldására. Jellemző, hogy már országgyűlési tevékenysége kezdetén felszólalt a botbüntetés ellen. Máig érvényes gondolatokat fogalmazott meg a halálbüntetéssel szemben. Még érdekesebb, amit Molnár András nemrég tárt fel: már 1840-ben, kora gondolkodását messze megelőzve nemzetközi leszerelési kezdeményezés fűződött nevéhez. Az Országgyűlés az ő megfogalmazásában a következő javaslattal fordult az uralkodóhoz: „...*méltóztassék hathatós közbenvetésével az európai hatalmasságoknál eszközölni, hogy azok az emberséget, népeik boldogságát, s önérdüküket is tekintve, egy általános lefegyverkezési rendszert fogadjanak el, s roppant hadiseregeik számát kevesítvén, ezáltal a népeket oly békességgel boldogítsák, melynek áldásait fenntartásának súlyos költségei semmivé nem teszik.*” Európai leszerelési tárgyalások gondolata évtizedekkel az első világháború előtt...

Maga is az erőszak céltáblájává vált 1843 áprilisában: miután nem fogadta el a nemesi adómentességhez ragaszkodó követutasítást, ezért nem vállalt követi megbízatást, hazatérő ellenfelei a kehidai kúriáját fel próbálták gyújtani. Ő nem volt otthon, a velük szembeforduló Mészáros Józsefet azonban megölték. Ősszel viszont a neki már megfelelő követutasítás ellenére sem fogadta el a megbízatást, mert saját párthívei sem tartózkodtak általa az elfogadhatatlan módszerektől.

1848 szeptemberétől - mikor elkerülhetetlenné vált a fegyveres összecsapás - ismét visszavonult, lemondott miniszteri megbízatásáról.

Különösen a szabadságharc bukása utáni időszakra nyomta rá bélyegét, mikor meghirdette a passzív ellenállást, és vezette el így az országot a kiegyezéshez. Egyéniségéből eredő stratégiájának sikeressége igazolta, hogy gondolkodásmódja, értékrendje lakosságunkban fogadókészségre talált. Erőszak nélkül érte el így hazánk - majdnem teljesen - az 1848-as törvények rendjének helyreállítását. Sikere, sikerünk végső soron belső világunk, lelkünk legyőzhetetlenségét igazolta a külsődleges hatalommal szemben.

*

Deák hazai hatása közismert. Azt viszont kevesebben tudják itthon is, hogy ő, az általa képviselt közéleti viselkedésmód az erőszakmentesség egyik bűvópataként meghúzódozó áramának elindítója volt, amely áttételeken keresztül máshol is győzött, egészen a békésen lezajlott nemzetközi rendszerváltásig. Rajtunk kívül ebben a folyamatban különösen Írország, India és az Egyesült Államok mozgalmi játszottak meghatározó szerepet.

A huszadik század első éveiben a brit világbirodalomban egymástól távoli két ősi kultúra, a kelta és indiai földjén szinte párhuzamosan ugyancsak erőszak nélküli programok születtek, melyek számára megvalósult gyakorlati mintát Magyarország adott. Deák és hazánk példája, hatása 1904-ben egy írországi cikksorozatban, majd könyvben lépte át az angol nyelvi határokat. Címe: Magyarország feltámadása - párhuzam Írország számára. Írója, Arthur Griffith kezdeményezte, hogy békésen, passzív ellenállással, reformok útján érjék el hazájuk függetlenségét. A minta - a Deák Ferenc által irányított magyar erőszakmentes ellenállás volt. Idézem Kronstein Gábor 1997-es újságcikkét, amely először hívta fel figyelmemet erre az írországi utóhatásra:

„...a Sinn Féin - egykori önmagának csak árnyéka. Amikor Arthur Griffith 1906-ban megalapította, a párt reformok által elérhető köztársasági programot hirdetett. Griffith egy hatásos könyvben a mi Deákunk példájára hivatkozott. Elvei időszerűséget akkor nyertek, amikor Lloyd George akkori brit miniszterelnök 1914-ben elérte, hogy a király szentesítse a korlátozott önkormányzatot.”

„A londoni kiegyezést 1921 decemberében Londonban Churchill, másrésztől Griffith és Collins írták alá. Domíniumi jogokkal megalakult a déli Ír Szabadállam. Az északi megyék jövőjét... a felek függőben hagyták.”¹²

Az ír passzív ellenállás szintén sikert aratott, az Ír Szabadállamot kikiáltották. Első köztársasági elnökeként éppen Griffith jelképezhette személyében is az erőszakmentesség sikerét. Győzelmükkel Deák, hazánk gyakorlati példája beépült az ír közéleti gondolkodásba - függetlenül attól, hogy később erről a gyökérről az egyes emberek tudtak-e vagy sem. Az írek pedig a magyarokénál jóval nagyobb számban élnek hazájukon kívül szerte a világon. Közülük ketten - Kennedy és Clinton - már az Egyesült Államok elnöki székébe is kerültek. De ez már az eszmeáramlat további utóéletéhez tartozik.

*

Nem sokkal Griffith cikksorozata után, 1906. szeptember 11-én Gandhi - még Johannesburgban - szintén meghirdette erőszakot elutasító programját India felszabadítására. Megfogalmazta a *szatjágraha* kifejezést. Ennek jelentése saját magyarázata szerint: „*az igazságnak a lélek és a szeretet erejével aratott diadala*”. Forrásként Krisnát idézte a Bagavad Ghitából:

„*Krisna: mi a tudás?*

»*A gőg és a csalárdság hiánya,
erőszak-nélküliség, türelmesség, igazságosság,
a tanító szolgálata, tisztaság,
kitartás, önuralom.*«³

Közismert hogy Gandhi gondolatrendszere elsősorban az indiai hagyományból táplálkozott. Azt viszont kevesebben tudják, hogy ő és az indiai erőszakmentességi mozgalom további vezetői ismerték Griffith könyvét - mint angol nyelvterületen a magyar erőszakmentesség bemutatását. Gyakorlati, sikeres példaként így előttük is Magyarország állhatott. Idézem Szentesi Zöldi László utószavát a „Magyarország feltámadása” magyar kiadásához:

„*Az 1918-as kiadás több lábjegyzetében is aktuális eseményekre hivatkozik - Griffithnek ebben a tekintetben nincs szégyellnivalója, hiszen bizonyos folyamatokat már 1904-ben világosan látott. A »Magyarország feltámadása« az angolok által véresen elfojtott 1916-os húsvéti felkelés után is teljes mértékben megállta a helyét, de 2001-ben is friss, izgalmas olvasmány. Ennek ellenére a korabeli kritika nem fogadta kitörő lelkesedéssel: akadt olyan bírálója, aki egyenesen »tündérmesének« minősítette a Griffith által leírtakat. A XX. század történelme csattanós választ adott a kétkedőknek: kevesen tudják, de Mahatma Gandhi és az indiai függetlenségi mozgalom történetében a »Magyarország feltámadása« az egyik legfontosabb politikai alapműnek számít. India későbbi miniszterelnöke, Nehru, cambridge-i egyetemistaként 1907-ben Dublinba látogatott, és testközelből ismerkedett meg a magyar példával. A »Magyarország feltámadása« több indiai nyelven is megjelent, hallatlan könyvsikernek számított a távoli országban. A Sinn Féin és az Indiai Nemzeti Kongresszus közötti szervezeti kapcsolatnak köszönhetően Gandhi és harcostársai kétségkívül jól ismerték a könyvet, amit az angolok elleni békés ellenállás, a deáki passzív rezisztencia indiai alkalmazása is bizonyított.*”⁴

A „Magyarország feltámadása” tehát az indiaiak számára is ösztönzést adott: győzni lehet az erőszak elvetésével. Náluk szintén a felszabadítási mozgalom erőszakmentes szárnya vált meghatározóvá, és türelemmel, magabiztos nyugalommal el is érték céljukat: India ugyancsak függetlenné vált.

*

Az ír és indiai függetlenség békés elérése közismert történelmi tényé vált - függetlenül attól, hogy mennyire ismerik gyökereiket is. Ezután már az ő példájuk utóhatásával foglalkozunk, különösen a hatvanas évek Amerikájában.

Martin Luther King, az amerikai színes bőrű erőszakmentesség prófétája számára éppen Gandhi adott példát:

„Ahogy elmélyültem Gandhi filozófiájában, egyre kevésbé kételkedtem a szeretet erejében, és ekkor vált bennem világossá első ízben, mekkora erő lehet a szeretet a szociális reformok végrehajtásában. Mielőtt megismertem Gandhi műveit, úgy véltem, hogy Jézus etikája csak személyes vonatkozásban hatékony. Az volt az érzésem, hogy a »tartsd oda másik orcádat is« és a »szeressétek ellenségeiteket« filozófiája csak az egyének egy másik egyénnel szemben keletkezett konfliktusában alkalmazható. A faji csoportok és a nemzetek vonatkozásában elkerülhetetlenek, szükségszerűnek tekintetem a realisztikusabb megoldást. Gandhi könyveinek elolvasása után azonban be kellett látnom, hogy mélyen tévedtem.”⁶

Olvassunk egy másik idézetet is:

„A világ alapvető bajait ma nem lehet fegyveresen megoldani.”

John Fitzgerald Kennedy fogalmazott így a nemzetközi konfliktusok megszüntetésének reális lehetőségeiről 1961. március 28-án egy elvi jelentőségű kongresszusi üzenetében, védelmi politikájának nyilvánosságra hozatalakor.⁶ Ezt akár Deák vagy Griffith is mondhatta volna. Mennyire más hang, mint amit megszoktunk a sokkal merevebb, hidegháborús gondolkodás idején, amit néhány éve még a MacCarthy-bizottság vagy akár a Ku-Klux-Klan rasszizmusa színezett. Kennedyt nem akarom idealizálni. De kétségtelen: benne, az 1960-ban megválasztott, az Egyesült Államok akkori viszonyai között kétszeresen kisebbséghez tartozó, ír(!) és katolikus liberális elnökből King tiszteletes, a hatvanas évek feministái és általában az emberjogi mozgalmak valódi közéleti hatalommal rendelkező partnerre találtak,⁷ aki le akarta zárni Lincoln művét, hogy kiteljesedjenek az emberi szabadságjogok. Halála után pedig nem lehetett visszaforgatni az idő kerekét. Bár erről egyelőre konkrét bizonyítékunk nincs, mint alapos felkészültségű politikusnak minden bizonnyal ismernie kellett az ír erőszakmentesség alapművét, az ottani iskolákban is tanított „Magyarország feltámadását”.

*

Kennedy és King személyében egyben az erőszak nélküliség két világméretű vonala találkozott, amely Griffithen, Deákon keresztül Krisztusig, Gandhin keresztül az indiai kultúra gyökereiig, így Krisnáig nyúlt vissza. Martin Luther Kingben az indiai szál természetesen fonódott össze Krisztus tanításával, olvadt az Amerikába hurcolt afrikaiak különleges, kultúrákat összeolvasztó szintézisébe, amely egyszerre tartalmazott legbelül megőrzött ősi és új életük színhelyén átvett keresztény elemeket. És hogy választani lehessen, társai között is megtalálhattuk az erőszakos ellenpontot, alternatívát, különösen a Malcolm X-féle radikalizmust. De mennyire vonzóbb a kép, amely az egykori filmhíradóból rakódott le emlékeimben: a békés, nyugodt tüntetők élén négy ember énekl egyútt, Martin Luther King és a nagyszerű fehér folktrío tagjai, Peter, Paul és Mary a régi baptista himnusz új változatát: „We

shall overcome...”, „*Győzni fogunk...*” A tömeg követi őket, a legnagyobb összhangban és magabiztossággal. Tudták: valóban győzni fognak. Fogunk. Bárhol a világon. Kéz a kézben. Vagy az énekelt szöveg szavaival: „...*hand in hand.*”

Az erőszakmentesség nagy távolságokból induló szálainak összefonódása az emberiség: a civilizációk, rasszok, népek, vallások eddigi legnagyobb kohójában is sikerre vezetett. Az Egyesült Államok az emberi jogok védelmében jelentősen előre lépett, átalakult - még ha a napi realitásokban aligha teljesen. Másként, csak erővel, az ötvenes évek republikánus kormányzása szerinti állapotában kérdéses, mennyire lett volna alkalmas arra, hogy sikerre vezesse a két világrendszer közötti globális küzdelmet.

Az a közéleti erőszak nélküli gondolat, viselkedésmód, melyet Deák egyénisége mélyéről másfél évszázada, a nemzetek és osztályok közötti véres harcok idején egy zalai faluban megfogalmazott, majd őt követve hazánk megvalósított, az évezred végére, más hasonló szálakkal egyesülve, a világot bejárva megerősödött, hozzájárult a világméretű együttműködés, összhang legfontosabb feltételeinek megteremtéséhez. Aztán visszatért a Nyugat-Dunántúlra: 1989. augusztus 19-én Széchenyi István földjén, Sopron közelében átszakította a vasfüggönyt. Ezzel új korszak kezdődött a történelemben.

A konfliktusok megoldásának igazán emberi, **erőszakmentes útja világszerte működőképes valósággá** válhatott az ezredfordulóra.

*

De ha ez ilyen egyszerű lenne... Az erőszak elutasítása eddig is rendre kiváltotta az emberi lélek sötét oldalának, mindenekelőtt az erőszakos megoldások híveinek gyűlöletét. Visszamehetünk akár Jézusig is. De a vizsgált időszakban is Deákot sikerei addigi csúcán, 1843 áprilisában jelentéktelen ellenfelei annyira embertelenül megalázták, hogy évekig nem tudott részt venni a közéletben. A botrány során folyt vér - de ő személyesen „bűnét” élve megúszta. Lincolnt, Gandhit, Kinget, John és Robert Kennedyt azonban megölték. Ahogy Olof Palmét és John Lennont is. II. János Pál pápa életét többször a véletlen(?) mentette meg a sikeres merénylettől.

Törvényszerű volna, hogy a virágvasárnapi „halleluját” kövesse a nagypénteki „feszítsd meg”? Az érdekeik érvényesítésére az erőszaktól sem visszariadók bosszúja azokkal szemben, akik az emberben rejlő közéleti „jót”, pozitív oldalt, együttműködést szeretnék győzelemre vinni? Az akár öncélúan erőszakos megoldások hívei számára valóban nincs nagyobb bűn, mint hogy megkérdőjelezzék gondolkodásuk létjogosultságát? Úgy tűnik, semmi garancia, hogy ez a folyamat is ne folytatódjék.

A pozitív viselkedésmód azonban az évezred végére mégiscsak esélyt kapott, hogy a világ sorsának meghatározója legyen. Önbecsülésünk, öntudatunk erősítését szolgálhatja, ha a magyar, ír, indiai, amerikai erőszakmentesség történetével, ezzel a világ sorsát pozitív irányba befolyásoló folyamattal minél többen megismerkednek itthon és határainkon kívül.

*

Lehet, hogy egyesek már az előbbi folyamat leírásakor is kételkedhettek: nem azoknak lehet-e igazuk, akik Griffith könyvét „tündérmesének” minősítették? Az erőszakmentességnek e szálai valóban egymásba fonódtak-e, és ha igen, lehetett-e elég erejük ahhoz, hogy meghatározzák a világméretű rendszerváltást? Ehhez nyilván kellett a fegyverek visszatartó hatása is. Mégis az események azt igazolják, hogy azok tudatában vagy akár lelke mélyén, akik a legfontosabb döntéseket meghozták, az együttműködés, az erőszakra lemondás igénye erősebben hatott, mint a konfliktusok bármi áron való megoldására ösztönző türelmetlenség vagy a hiú erőfitogtatás csábítása. És az együttműködés legalább e folyamat állomásain győzött az erőszak felett. Ennek a legmélyebb lélektani, univerzális gyökereivel kapcsolatban hadd hívjam fel még a figyelmet egy különös „véletlenre”. Benne következetes logikai kapcsolat aligha mutatható ki. Mégis talán érdemes elgondolkodnunk róla, önmagunkba néznünk.

Deák, Griffith, Gandhi egyben három nép, három egymástól földrajzi értelemben távoli ősi kultúra pozitív vonását jelenítették meg. Tegyük egymás mellé e kultúrák egyik legfontosabb megnyilvánulását, a belső mélységüket összefogó szimbólumaik közül az indiai, az ír és a magyar trikolort. Nem érdekes, amit látunk? Rajtuk a három színben az energia, a hajtóerő: a fény, az azt lekötő növényi zöld és a bennünk is áramoltató vér jelképei jelennek meg. És az energia - Teilhard de Chardin gondolatrendszerében a világ isteni oldala.

Keszthely, 2003. szeptember 24.

Eduard von Engerth: Koronázás (részlet)
olajfestmény, 1872

¹ Molnár András mutatta ki Dessewffy Aurél 1840. február 12-i naplójegyzete alapján, hogy ezt az országgyűlési dokumentumot Deák fogalmazta. Molnár András: Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. Századok, 1999/1200. oldal

² Kronstein Gábor: Írország utoléri önmagát - Magyar Hírlap, 1997. október 2.

³ In: Jan Pilát: Mahátma Gandhi, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. - 43. oldal.

⁴ In: Arthur Griffith: Magyarország feltámadása - párhuzam Írország számára, Valera Kiadó, Budapest, 2001. - 157-158. oldal.

⁵ Martin Luther King: Az egyedüli helyes módszer. In: Jan Pilát: i. m. - 236. oldal

⁶ Idézi Henry Kissinger: Diplomácia, PANEM-McGRAW-HILL-GRAFO Kiadó, Budapest 1996. - 642. oldal.

⁷ A lényeg ez. És nem a Disznó-öböl vagy akár a Marilyn Monroe-féle történet.